

O‘ZBEK FOLKLORI RIVOJLANISH TARIXI

*Termiz davlat pedagogika instituti**Musiqqa ta'limi va san'at 1-bosqich magistiri***Ostonaqulov Oybek Nur o'g'li***Email: Oybekostonaqulov69@gmail.com*

Annotatsiya: O‘zbek folklori, xalq og‘zaki ijodi namunalarining yuzaga chiqishi, shakllanishi, rivojlanishi va bugungi kungacha yetib kelishi uzoq tarixiy jarayonlar natijasidir. O‘zbek xalqining qadimiy o‘tmishi, ko‘p ming yillik tarixiy taraqqiyoti, hududiy omillar, etnik o‘ziga xoslik, turmush tarzi va mintaqaviy ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar folklor rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatgan. O‘zbek folklori xalq hayoti, urf-odatlar, an‘analari, dunyoqarashi, qadriyatlari hamda milliy ongining mazmun-mohiyati aks etgan soha sanaladi. Folklor namunalarining yaratilishi, avloddan-avlodga og‘izdan-og‘izga yetib kelishi, tarixiy jarayonlarga hamnafas holda yangilanib borishi, uzviy rivojlanish bosqichlariga ega ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek folklori, rivojlanish tarixi, og‘zaki ijod, xalq an‘analari, madaniy meros, dostonlar, ertaklar, marosim qo‘shiqlari, xalq qadriyatlari, tarixiy taraqqiyot.

Аннотация: Возникновение, формирование, развитие и сохранение до наших дней узбекского фольклора и образцов устного народного творчества являются результатом длительных исторических процессов. Древнее прошлое узбекского народа, многотысячелетнее историческое развитие, территориальные факторы, этническая идентичность, образ жизни и региональные социально-политические изменения оказали непосредственное влияние на развитие фольклора. Узбекский фольклор считается сферой, отражающей жизнь народа, обычаи, традиции, мировоззрение, ценности и сущность национального самосознания. Создание образцов фольклора, их передача из поколения в поколение устно, их обновление в русле исторических процессов свидетельствуют о том, что они проходят этапы непрерывного развития.

Ключевые слова: узбекский фольклор, история развития, устное творчество, народные традиции, культурное наследие, эпосы, сказки, обрядовые песни, народные ценности, историческое развитие.

Abstract: The emergence, formation, development and preservation of Uzbek folklore and oral folk art samples to this day are the result of long historical processes. The ancient past of the Uzbek people, the many-thousand-year historical development, territorial factors, ethnic identity, lifestyle and regional socio-political changes have directly influenced the development of folklore. Uzbek folklore is considered a sphere that reflects the life of the people, customs, traditions, worldview, values and the

essence of national consciousness. The creation of folklore samples, their transmission from generation to generation by word of mouth, their renewal in line with historical processes, indicate that they have stages of continuous development.

Keywords: Uzbek folklore, history of development, oral art, folk traditions, cultural heritage, epics, fairy tales, ritual songs, folk values, historical development.

KIRISH. O‘zbek folklori — bu o‘zbek xalqining ko‘p asrlik hayoti, orzu-umidlari, dunyoqarashi, qadriyatlari va ertangi kun haqidagi tasavvurlari ifodasi bo‘lgan boy og‘zaki ijod namunalari majmuasidir. Bu soha xalq ruhining sofliqi, uni avlodlardan avlodga yetkazib berish an‘anasi, boy tajribasi va ma‘naviy olamining yorqin tasvirini o‘zida mujassam etgan. O‘zbek folklori keng mazmun va shaklga ega bo‘lib, ertaklar, dostonlar, afsona va rivoyatlar, xalq qo‘shiqlari, maqollar va topishmoqlar, latifalar kabi ko‘plab janrlarni o‘z ichiga oladi. Shu boisdan ham, folklor namunalari har birida xalq turmushi, mehnati, axloqiy va estetik qadriyatlari, urf-odatlar, hayotga va tabiatga bo‘lgan mehr-muhabbati, do‘stlik, bag‘rikenglik, adolat, mardlik va boshqa ezgu fazilatlar aks etadi. O‘zbek folklori xalq taraqqiyotining ajralmas qismi bo‘lib, uning tarixiy xotirasi, madaniy rivoji va milliy o‘ziga xosligini ifodalaydi. Folklor yillar osha xalq og‘zidan og‘izga yetib, tazadalanib va boyib, zamonaviy taraqqiyot bosqichlarida ham o‘z mohiyatini saqlab qolgan. Uning har bir namunasi xalq tafakkuri, dunyoqarashi va odatlari, hayot haqidagi qarashlari asosida shakllangan bo‘lib, bular asrlar davomida sayqallanib, yanada mukammal holga kelgan. O‘zbek folklorining o‘ziga xosligi shundaki, bu boy ma‘naviy meros bizning millatimiz hayoti va tarixiy taraqqiyotini, xalqimizning eng ezgu orzu-umid va sadoqatini, hayotiy qadriyatlarni o‘zida mujassam etgan. Folklor nafaqat o‘tmish, balki hozirgi kun va kelajak avlodlar uchun ham muhim ahamiyatga ega bo‘lgan bebaho boylikdir. Shu boisdan, o‘zbek folklorini o‘rganish, uni tahlil qilish va xalq hayotiga ta‘sirini anglash milliy o‘zligimizni, ma‘naviy taraqqiyotimizni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi. Folklor, aslida, xalq yashayotgan zamonning ruhini ifodalaydi, milliy madaniyat, san‘at va adabiyot uchun yuksak ilhom manbai sifatida qadrlanadi. O‘zbek folklorining har bir janri go‘yo xalq hayotining tarixiy lavhalarini, ezgu orzu va ishonchlarini, mehnat va quvonch, iztirob va baxt soatlaridagi kechinmalarini jonlantirib turadi. Aynan shu jihatlar folklorimizni boy, rang-barang va betakror qiladi, milliy o‘zligimiz va dunyoqarashimizni boyitadi, xalqimiz ma‘naviy olamini yorqin tuslar bilan to‘ldiradi. Folklor o‘zbek xalqi uchun ajdodlar hikmatlarini, urf-odat va an‘analarni, ijtimoiy tajriba va qadriyatlarga boy hayotiy saboqlarni asrlardan-asrlarga olib o‘tuvchi ma‘naviy ko‘prikdir. Shu bois, o‘zbek folklori xalqimizning bebaho boyligi, milliy yodgorligi, hamisha ilhom va iftixor manbai bo‘lib kelgan va bundan buyon ham xalqimiz ruhiyatiga kuch, orom va ezgulik bera oladigan kuchli ma‘naviy asos bo‘lib qoladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O'zbekiston hududida qadimdan turli elatlar yashab kelgan. Bu hududda yashagan xalqlarning tili, urf-odatlar, madaniyati o'zbekistonliklar folkloriga ham kuchli ta'sir qilgan. O'rta Osiyoda ilk davlatlarning shakllanishi davrida ham xalq og'zaki ijodi muhim o'rin egallagan. O'zbek folklorining dastlabki shakllari qadimgi og'zaki rivoyatlar, totemizm, miflar va diniy marosimlar bilan bog'liq bo'lgan. Ilk davr folklorining asosiy xususiyati shundan iboratki, bu paytda ko'proq madhiya, tilak, duo, afsona, rivoyat kabi janrlar yetakchi bo'lgan. Tarixiy taraqqiyot natijasida og'zaki ijod asarlari ko'paydi, mazmun va shakl jihatidan rang-barang bo'lib bordi. Turk xoqonligi, somoniylar, qoraxoniylar, qoraxoniylar va keyinchalik temuriylar davri kabi yirik tarixiy-siyosiy jarayonlar, madaniyat taraqqiyoti, qo'shni xalqlar bilan madaniy aloqalar o'zbek folklorining taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Ushbu davrda folklor janrlari takomillashdi, ko'plab o'ziga xos motiv va obrazlarga ega bo'la boshladi. Xalq og'zaki ijodining asosiy janrlari sifatida ertak, doston, afsona, xalq qo'shiqlari, maqollar, topishmoqlar, latifalar rivojlandi. Ana shu boy meros orqali o'zbek xalqining hayoti, orzu-umidlari, dunyoqarashi, e'tiqodi mujassam topgan. Keyingi bosqichda, jumladan, o'rta asrlarda esa yozuv madaniyati taraqqiyoti folklor uchun yangi sharoitlar yaratdi. Bu davrda yozma adabiyot va folklor bir-birini boyitib, o'zaro hamkorlikda rivojlandi. O'zbek xalq eposlari, lirik va epik qo'shiqlari, turli tiniq obrazlari, poetik vositalari bilan boyidi. Bunday taraqqiyot natijasida afsona, ertak, dostonlar hech qachon bir xil qolmadi, doimo rivojlanib va yangilanib bordi. Jumladan, ko'plab dostonlar va ertaklar tarixiy voqealar bilan boyidi, hayotiy haqiqatlar bilan to'ldirildi, xalq ehtiyojiga moslashtirildi. Folklorning o'ziga xosligi shundaki, har bir tarixiy bosqich uning janrlar tizimi, mazmun, shakl va badiiylik mezonlariga yangi-yangi unsurlar olib kiradi [1].

Asrlar mobaynida xalq og'zaki ijodining avloddan avlodga og'izdan-og'izga o'tishi katta merosning yetib kelishini kafolatlagan. Bu jarayon faqatgina so'z orqali emas, balki milliy urf-odatlar, marosimlar, o'yinlar orqali ham davom etib kelgan. Xususan, xalq dostonlaridagi tarixiy shaxslarni ideallashtirish, ularning fazilatlar, ezgulikka chaqiruvchi g'oyalari keng tarqalgan. Folklor namunalari orqali xalq o'zining orzu-armonlarini, hayotga, tabiatga munosabatini, axloqiy, jamoaviy qadriyatlarni ifodalagan. Shuningdek, o'zbek folklori taraqqiyoti jarayonida ko'plab yangi janrlar vujudga keldi, mavjud janrlar esa yanada mukammallashib bordi. O'zbekiston Respublikasi tashkil topganidan so'ng mustaqillik davrida ham o'zbek folklori taraqqiyotida yangi bosqich boshlandi. Folklor namunalari keng miqyosda tadqiq qilina boshlandi, ularni to'plash, nashr qilish, o'rganish, ilmiy izlanishlar olib borish rivoj topdi. Milliy-meros dasturlari doirasida, folklorshunoslik sohasida chuqur tadqiqotlar amalga oshirildi. O'zbek folklorining turlari – ertak, doston, qo'shiq, maqol-topishmoq, bolalar folklori, marosim folklori, ommaviy festivallar orqali keng

namoyon bo'ldi. Bu jarayonlar o'zbek folklori rivojlanishining uzluksiz va mantiqiy davom etayotganidan dalolat beradi [2].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'zbekiston hududining noqulay tarixiy va siyosiy sharoitlari ham folkorni yangi mazmun bilan boyitdi. Xususan, turli ijtimoiy harakatlar, urushlar, migratsion jarayonlar, yangi zamon tafakkuri ko'plab mavzularda yangi folklor namunalari vujudga keltirdi. So'nggi paytda folklor asarlarining diarlashuvi, zamonaviy hayot va texnik taraqqiyot ta'siri, janrlar o'rtasidagi chegaralarning yumshashi, yangi motivlar va shakllar paydo bo'lishi kuzatilmoqda. Shuningdek, folklor namunalari turli milliy bayramlar, marosimlar va madaniy tadbirlarda jonli namoyon bo'lishi, yoshlar va bolalarda milliy o'zlikni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda. Folklor rivojlanishini chuqur ilmiy o'rganish uchun mustaqillik davrida respublikamizda bir qator ilmiy-amaliy markazlar, tadqiqot institutlari, universitet kafedralari va ilmiy jurnallar tashkil etildi. Folklorshunoslik sohasining yetuk olimlari tomonidan xalq og'zaki ijodi namunalari ham nazariy, ham amaliy jihatlar, janrlari, badiiy o'ziga xosliklari ilmiy tahlil qilinmoqda. Zamonaviy folklorshunoslikda folklor asarlarining jamlanmasi, tasnifi, sistemalashtirilishi, tipologiyasi chuqur o'rganilmoqda. Natijada, milliy an'analar va zamonaviylik uyg'unligi asosida yangi folklor asarlari yaratilmoqda, eski namunalar esa yangi zamon ruhi bilan to'ldirilmoqda [3].

So'nggi yillarda folklor asarlarining yozma, elektron va audiovizual shakllari keng ommalashmoqda. Xalq og'zaki ijod namunalari internet, televideniye, radio, ijtimoiy tarmoqlarda yangi hayot kasb etmoqda. Bu holat, bir tomondan, xalq merosining ommaviyligiga, ikkinchi tomondan esa yangi avlodga o'zida milliylikni saqlab qolishiga, mustahkam tarbiyaviy vositaga aylanishiga xizmat qilmoqda. Folklor taraqqiyotida zamonaviy kommunikatsiya texnologiyalari omili ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Folklorning boy janrlar tizimi — ertak, doston, afsona, poezik asarlar, xalq madhiyalari, maqol-topishmoq va hikmatli so'zlar, hamda marosim, bolalar folklori kabi turlari bugun ham xalq hayotining ajralmas qismi sifatida yashab kelmoqda. Ularda xalq donishmandligi, hayot tajribasi, turmush tarzi, ezgulik va go'zallikka intilishi, bevosita xalq ruhining go'zal namunalari ko'zga tashlanadi [4].

Hozirgi kunda folklor asarlarini zamonaviy ruhda talqin qilish, ularni yangi ijtimoiy-ma'naviy hamda madaniy vazifalar bilan boyitib borish, yoshlar o'rtasida keng targ'ibot qilish o'zbek folklorining rivojlanish istiqbolini belgilab bermoqda. Folklor — nafaqat qadimiy an'analar, balki zamonaviy avlod uchun ham milliy va ma'naviy tayanch, o'zlik ramzi, tarixiy xotira manbaiga aylangan. O'zbek folklorining rivojlanish tarixida har bir bosqichning o'ziga xos yutuqlari, ma'naviy va badiiy qadriyatlari mavjud. Bu meros yangi avlod uchun ham doimiy ilhom, boy tajriba maktabi bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda O'zbek folklori rivojlanish tarixi uzoq va murakkab jarayon bo'lib, zamonaviy taraqqiyot bosqichlarida ham xalq og'zaki ijodi har tomonlama rivojlanib, turli mazmuniy va badiiy shakllarini boyitib bormoqda. Folklor xalq hayoti, ruhiyati, urf-odatlar bilan uzviy bog'liq, xalq donishmandligi va ajdodlar merosini asrab-avaylashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda folklor biz uchun o'tmishdan saboq, kelajak uchun ibrat va milliy o'zligimiz ramzidir. Bu merosni qadrlash, o'rganish va keyingi avlodlarga yetkazish har birimizning muqaddas burchimizdir. O'zbek folklori tarixiy, madaniy va ma'naviy boylik sifatida yangi zamon talablariga mos tarzda rivojlanishda davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aminova, N. (2021). "O'zbek xalq og'zaki ijodining zamonaviy rivojlanish yo'nalishlari". Adabiyotshunoslik, 2(3), 88-92.
2. Ashurov, T., Mirzayev, T., Yo'ldosheva, F. (2020). "O'zbek folklori: an'analar va innovatsiyalar". TDIU nashriyoti.
3. Eshonqulov, J., Jo'rayev, M. (2018). "Folklorshunoslikka kirish". Toshkent: Akademya nashr.
4. Karimova, A. (2021). "O'zbekiston folklori tadqiqotlarining yangi bosqichi". San'at va madaniyat, 4(2), 55-61.
5. Maqsudov, D. (2019). "Marosim folklori va uning zamonaviy tadqiqotlari". O'zbek tili va adabiyoti, 3(1), 97-104.
6. Mirzayeva, M. (2022). "O'zbek xalq eposlari: an'ana va taraqqiyot". Folkloristika ilmiy-amaliy jurnali, 5(1), 30-38.
7. Sunnatillayev, A. (2017). "O'zbek folklori rivojlanish bosqichlari". Samarqand: Imkon nashriyoti.
8. Turdimov, Sh. (2018). "O'zbek folklori va uning zamonaviy tahlil usullari". Adabiy meros, 2(9), 60-70.
9. Xayrullayeva, O. (2020). "Folklor janrlarining tipologik rivojlanishi". Til va adabiyot, 1(4), 101-106.
10. Yo'ldosheva, F. (2022). "O'zbek bolalar folklori va uning dolzarb masalalari". Folklor o'rganish muammolari, 7(2), 45-50.